

ქართული ბაღამჯერი ძალები

მოკლე შინაარსი

ქალები საქართველოში ოდითგანვე აქტიურად მონაწილეობდნენ სახელმწიფოს იდეოლოგიური, მატერიალური და სულიერი პოლიტიკის ფორმირებაში. ქართულ ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერებში დაცულია უამრავი ინფორმაცია მწიგნობარ, მეცენატ, კალიგრაფ ქალებზე. ჩვენ დაეინტერესდით კალიგრაფი, გადამწერი ქალებით. სტატიაში შესწავლილია ინფორმაცია ქართველ გადამწერ ქალებზე. არის მცდელობა, ყველა არსებული, გამოცემული ხელნაწერთა აღწერილობების საფუძველზე შეივსოს მონაცემები გადამწერ ქალთა შესახებ.

გამოყენებულია მასალის დაკვირვების, ანალიზის მეთოდი.

პირველი კალიგრაფი ქალები დადასტურებულად ჩანს XIII საუკუნიდან. XVIII საუკუნემდე ისინი ძირითადად სასულიერო შინაარსის თხზულებებს ამრავლებდნენ (ესენია – ლატავრი, რუთი კოპაძე, ფოფა და ა.შ.), ხოლო შემდგომ პერიოდში საერო და სამეცნიერო შინაარსისაც (მარიამ-მკერინე, ელენე გედევანიშვილი და ა.შ.). ცალკე აღსანიშნავია „ვეფხისტყაოსნის“ გადამწერი ქალები (ნინო ზედგენიძე, ნინო ამილახვარი). XVIII საუკუნიდან უკვე გვხვდება პოეტი ქალებიც (მანანა, სალომე და სხვები). XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ქალები აგროვებდნენ და იწერდნენ ფოლკლორულ ნიმუშებსა და ეთნოგრაფიული შინაარსის მასალებს, განსაკუთრებით პროდუქტიული ჩანს ანეტა კაპანაძე. ცნობილია, რომ XIX საუკუნეში ჩამოყალიბდა ე.წ „დედაბრული“ დამწერლობა. დედაბრული ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებში უამრავი გადამწერი ქალი ფიქსირდება (ელისაბედ ქურდიანი, მარიამ ჩივაძე). აღნიშნული ინფორმაცია და მონაცემები ადასტურებს ქართველი ქალების მაღალ ინტელექტს, საზოგადოებრივ პასუხისმგებლობას, აქტივობას და ინტერესთა ფართო ჰორიზონტს.

ქართველ კალიგრაფ ქალებზე მოპოვებული მასალა საშუალებას იძლევა, დამაჯერებლად აღინიშნოს, რომ ქართველი ქალები გამოირჩეოდნენ მაღალი ლიტერატურული გემოვნებითა და აქტიურობით. ქალთა კალიგრაფიული ნიმუშები მოიცავს პერიოდს XIII საუკუნიდან XX საუკუნემდე.

სტატიაში მსჯელობა აგებულია ხელნაწერ კორპუსში დაცული ინფორმაციის საფუძველზე. ნაშრომში ჩამოთვლილია ყველა კალიგრაფი ქალი და მათი გადამწერილი თხზულებები. ინფორმაცია შეგროვებულია ხელნაწერთა აღწერილობების მიხედვით. ცალკეა გამოყოფილი „ვეფხისტყაოსნის“ გადამწერი, დედაბრული ხელით გადამწერილ ხელნაწერებში ნახსენები კალიგრაფები, ასევე ფოლკლორული ნიმუშების შემკერბნი.

საკვანძო სიტყვები: ქართული ხელნაწერი წიგნი; კალიგრაფი ქალები; ანდერძ-მინაწერები; ხელნაწერთა აღწერილობა.

Nino Megeneishvili

GEORGIAN REWRITER WOMEN

Abstract

Women have actively taken part in formation of the state's ideological, material and Spiritual Culture since ancient age in Georgia. Much information is available about scribe, Maecenas, calligrapher women in the Georgian manuscripts will-notes. We are interested in Georgian calligrapher, with femaler women. The first calligrapher women have seemed confirmed since the 13th century. Up to the 18th century they spread mainly compositions having spiritual content (Latavri, Ruti Kopadze, Phopha), and in the later period ones having secular and scientific content (Mariam-Makrine, Elene Gedevanishvili and so forth). The women copyist of The Knight in the Panther's Skin (Vepkhistyaosani) (Nino Zedgenidze, Nino Amilakhvari) should be noted separately. Since 19th century, we have met the poet women (Manana, Salome and so on). At the end of the 19th century and at the beginning of 20th century the women collect and scribe folkloric samples and ethnographic materials, especially productive seems Aneta Kapanadze. It is well-known that in the 19th century the writing named "Dedabruli". Many woman scribes is detected in the Dedabruli manuscript will-notes (Elisabed Kurdiani, Mariam Chivadze). The mentioned information and data prove the intellect of Georgian women, their public responsiveness, activities and horizon of interest field.

Key words: Georgian manuscripts; Calligrapher women; Will-notes; Manuscripts description.

შესავალი. ქართველი ქალები ოდითგანვე გამოირჩეოდნენ საზოგადოებრივ ასპარეზზე აქტიურობითა და მაღალი დიპლომატიური სტანდარტების დაცვით. ამის უტყუარი დასტურია მოციქულთასწორი ნინო, რომელმაც სრულიად შეცვალა საქართველოს სახელმწიფოებრივი მსოფლმხედველობა, ხედვა, ქვეყნის იდეოლოგია და მართვის სტრატეგია. აქვე ისიც არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ მას აქ დახვდა დედოფალი ნანა და სწორედ ამ ტანდემის დამსახურება იყო ეს გარდამტეხი ცვლილება საქართველოს ისტორიაში. ინტერესი მოღვაწე ქართველ ქალებზე ყოველთვის ობიექტურად აქტუალური იყო.

ჩვენ დავინტერესდით ქართველი კალიგრაფი ქალებით. პირველივე წერილობით ნიმუშში, აგიოგრაფიულ თხზულებაში „შუშანიკის წამება“ დაფიქსირებულია ქალების სიყვარული და ინტერესი წიგნიერი კულტურის მიმართ, შუშანიკმა „თანა წარიტანა ევანგელს და წმიდანი იგი წიგნი მოწამეთანი“. ეს ფაქტი ადასტურებს საქართველოში კერძო ბიბლიოთეკების არსებობას წარჩინებულ ოჯახებში და შესაბამისად, წიგნის გადაწერის აუცილებლობას, როგორც ტაძრებისთვის, ასევე კერძო პირებისთვისაც. ცნობილია, რომ კალიგრაფიული კერები არსებობდა სამონასტრო კომპლექსებთან, მონასტერთან კი მოიაზრება მამათა და დედათა ლავრები.

ხელნაწერს აქვს ერთი უნიკალური თვისება, ის არის არა მარტო ტექსტუალური საღარო, არამედ ინახავს უდიდესი წყაროთმცოდნეობითი მნიშვნელობის ინფორმაციას ხელნაწერის გადამწერის, დამკვეთის, მომგებელის, მთარგმნელის, გადაწერის ადგილის და ა. შ. შესახებ. ხელნაწერის გადამწერი ან შემდგომში სხვა პირი ამ შინაარსის ინფორმაციას ტექსტის ან აბზაცის ბოლოს მიაწერდა, ან თხზულების ანდერძში დაურთავდა. მკვლევარი, ხელნაწერის აღმწერი სწორედ ასე არკვევს, ვინ უნდა ყოფილიყო ტექსტის გადამწერი, დამკვეთი, მომგები, მთარგმნელი და ა.შ.

საქართველოში პირველი წერილობითი ძეგლები, სავარაუდოდ, სწორედ V საუკუნის უნდა იყოს. ეს არის პალიმფსესტური ხელნაწერების პირველი შრე, რომლის გარკვეული ნაწილი ჯერ ბოლომდე ამოკითხული არაა, ხოლო დადგენილი ტექსტები თხზულებების ფრაგმენტს წარმოადგენს და დიდი ალბათობით, გადამწერის ვინაობას ისინი არ ინახავენ.

ამ ეტაპზე ჩვენ დავინტერესდით გადამწერი ქალებით. 1994 წელს ი. ქაფიაშვილმა გამოსცა წიგნი „ძველი ქართველი მწიგნობარი ქალები“, სადაც ავტორს დასახელებული ჰყავს არა მარტო კალიგრაფი ქალები, არამედ სხვა მწიგნობარი ქალებიც – მომკაზმელები, დამკვეთები, მომგებლები და ა.შ. აღნიშნული გამოცემა არ შეიცავს სრულყოფილ ინფორმაციას ყველა კალიგრაფ ქალზე. ჩვენ შევეცადეთ, ყველა არსებული, გამოცემული ხელნაწერთა აღწერილობების საფუძველზე შეგვევსო მონაცემები გადამწერ ქალებზე.

ხელნაწერში შემონახულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით პირველი ქალი გადამწერი XIII საუკუნემდე არ გვხვდება. აქვე აღვნიშნავ, რომ XIII საუკუნიდან ვიდრე XVIII საუკუნემდე გადამწერი ქალები ძირითადად სასულიერო შინაარსის ტექსტებს გადაწერენ, ან ქმნიან ორიგინალურ თხზულებებს. XVIII

საუკუნის შემდგომ კი გადამწერი ქალები საერო შინაარსის ტექსტებსაც გადაწერდნენ. გადამწერ ქალებზე ცნობები მწირია. ძირითადი ინფორმატორი მათ შესახებ, სწორედ, მათი გადაწერილი ხელნაწერებია.

ხელნაწერთა აღწერილობის მიხედვით პირველი გადამწერი ქალი ლატავრი უნდა ყოფილიყო. ინფორმაცია აღნიშნულ ქალბატონზე დაფიქსირებულია ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ხელნაწერში A-491, „სადღესასწაულოში“, რომელიც თარიღდება XIII-XIV საუკუნეებით. ტექსტი დაწერილია ნუსხური შრიფტით, მასალად გამოყენებულია ეტრატი. ხელნაწერი თავბოლო ნაკლულია და მოღწეულია ფრაგმენტის სახით. გადამწერად სახელდება ვინმე ლატავრი. აღწერილობა შეადგინა თ. ბრეგაძემ, ხელნაწერი ეკუთვნოდა სვეტიცხოველს, რასაც ადასტურებს მხედრულად შესრულებული მინაწერი: „ქ. ეს ეტრატი სვეტიცხოვლისა არის“ (49r). მინაწერი მოგვიანოა, ამდენად სავარაუდოა, რომ გადამწერი სხვაგან მოღვაწეობდა. გასარკვევია, 1. ვინმე ლატავრი ქალია თუ მამაკაცი? 2. რის საფუძველზე მიიჩნევა დასახელებული პირი (ლატავრი) ხელნაწერის გადამწერად?

პირველ რიგში დავადგინეთ, რომ ლატავრი ნამდვილად ქალბატონი იყო. ცნობილია, ენობრივი ნორმების მიხედვით ერთი ასოს მონაცვლეობა ცვლის სქესს, ამგვარი შემთხვევა ხშირია. მაგ. იოანე – იოანა, ალექსანდრე – ალექსანდრა და ა.შ. ბ–ნ ზაზა ალექსიძე სტატიამში „მცხეთის ჯვარი – მცველი ყოვლისა ქართლისა“ ეხება რა მცხეთის ჯვრის აგების ისტორიას, აღნიშნავს: „სინას მთზე, წმ. ეკატერინეს მონასტერში აღმოჩენილ X საუკუნის I ნახევრის ხელნაწერ კრებულში, რომელიც შეიცავს „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ უძველეს რედაქციას და, ასევე, „ასურელ მამათა ცხოვრების“ ჩვენამდე მოღწეულთაგან უძველეს რედაქციას, სხვა ჩანართებთან ერთად, კვითხულობთ შემდეგს: „ოდეს გარდაიცვალა კურთხეული და დიდებული მამგალი ადარნასე, ძმ სტეფანოზისი, ძმისწული დემეტრესი, ძისწული დიდისა გუარამისი და მეოცე წელსა გარდაიცვალა კურთხეული მეუღლე მისი გუარამავრი, დეკენბერსა 2-ს. და თთუესა იანვარსა 20-ს გარდაიცვალა კურთხეული დედუფალი ლატავრი, ასული სტეფანოზისი, დაჲ ადარნერსჴსი, დედაჲ ბაგრატუნიაანისაჲ და კუროპალატიანისაჲ, და დაეფლა ჯუარს, მარიამ – წმიდას, ძით და ასულის წულითურთ“ (ანალები, 2009: 155-156.)

ლატავრს მოიხსენიებს თავის წერილში ბ–ნ თეიმურაზ ჯოჯუა „1013 წლის ოთხთავის (ქუთ. 363-ის) გადაწერის ადგილ-

ისათვის“, სადაც ვინმე რატავრი ნახსენებია, როგორც ამ ხელნაწერის გადამწერი. აღწერილობა შეუსრულებია გიორგი ბოჭორიძეს. ამ აღწერილობის ანდერძის მიხედვით „ოთხთავი გადაუწერინებია გურგენ ერისთავის დედას რატავრს (სტრ. 74-76) მდ. ათანასი წიგნაურისათვის (110-112) 1013 წელს (128). სახელი რატავრი საისტორიო წყაროებში არსად არ გვხვდება, არის მხოლოდ მისივე ძირიდან ნაწარმოები სახელი ლატავრა, რომელიც ასულია ადარნასე მთავრის შვილის შვილის შვილისა და მეუღლე ჯუანშერ მთავრისა (საქ. ისტ. ვახ., გ. ბაქრ. 118). ლატავრი იხსენიებს თავის შვილს გურგენ ერისთავს: „დღევრძელობისათვის შვილისა და მეფისა ჩემისა გურგენ ბერი ერისთავისა“ (საქართველოს სიძველენი, 2002, გვ. 76-77).

დასახელებული წყაროებიდან გამომდინარე, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის, რომ ლატავრი მართლაც ქალია. ბევრად უფრო რთული დასადგენია, დასახელებული პიროვნება არის თუ არა ხელნაწერის გადამწერი.

ხელნაწერში 2r-ზე პირველი აბზაცის გაგრძელებაზე იმავე ხელით მიწერილია „უფალო ღმერთო შეუნდვენ ლატავრის აქმინა“. სამწუხაროდ, ვერ შევძელი მოძებნა ქართულ საისტორიო წყაროებში დაფიქსირებული XIII საუკუნეში მოღვაწე ვინმე ლატავრი. ხელნაწერში სხვა ცნობა ამ პიროვნებაზე არ გვაქვს. როგორც ცნობილია, ამგვარი შინაარსის მინაწერი ჩნდება, როცა საუბარია ვინმე „ცოდვილის“ ან ოჯახის წევრის გულწრფელ სინანულზე, დამკვეთის ან მომგებლის მოხსენიებაზე და ა. შ. თუმცა ფონემათა მოხაზულობის მსგავსება გვარაუდებინებს, რომ ლატავრი უნდა ყოფილიყო ამ ხელნაწერის გადამწერი.

ბევრად უფრო რთულადაა საქმე XIII საუკუნის მეორე ხელნაწერის გადამწერის შემთხვევაში ესაა A-101, „იოანე ოქროპირი, თარგმანება იოანეს სახარებისა“. ხელნაწერი შესრულებულია ქალადღზე, ტექსტი მოღწეულია სრული სახით, იგი საკმაოდ მოცულობითია, შეადგენს დაახლოებით 300 ფურცელს. გადამწერი ყოფილა ვინმე ფოფა. ის ხელნაწერში ბევრგანაა მოხსენიებული: „წმინაო იოანე მახარებელო, მეოხ ექმენ ფოფასა“ 131r; „წმინდაო იოანე მახარებელო, შეუნდევ ფოფასა“ 152v; „წმინდაო იოვანე მახარებელო, მეოხ ექმენ ფოფასა, მუნ და აქა“ 193r. სხვა ცნობა ამ პირზე არც ხელნაწერშია დაცული და ვერც სხვა წერილობით ძეგლში მოვიძიეთ. რთული გასარკვევია, ნამდვილად ქალია გადამწერი თუ მამაკაცი. ორ საუკუნეზე მეტია წერილობით ძეგლებში ამ სახელით მხოლოდ ქალები ფიქსირდებიან, ამიტომ გამორიცხული არ არის, რომ ეს ყოფილიყო

რომელიმე სახელის კნინობითი ფორმა, როგორც, მაგალითად, ევემიას შემთხვევაში ხშირად გამოიყენებოდა ფეფო, ფეფელა და ა.შ.

ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია XIV-XV საუკუნეებით დათარიღებული ხელნაწერი „კონდაკი“ (A-1292). თ. ჟორდანიას მიიჩნევდა, რომ კონდაკი თოფურისას ქალს უნდა გადაეწერა. ამის საფუძველად მას მიაჩნდა ხელნაწერზე XVI საუკუნეში გაკეთებული მინაწერი: „ეს ხელნაწერი გადაწერილია თოფურისას ქალის მიერ“ (2v). ეს მინაწერი არ არის საკმარისი საფუძველი თ. ჟორდანიას აზრის გასაზიარებლად. სამწუხაროდ, სხვა ცნობა ამის დასადასტურებლად არც ამ და არც სხვა წერილობით წყაროში არ გვხვდება.

საინტერესოა ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში დაცული ერთი ხელნაწერის – „საკითხავები სახარებიდან“ (№521) – გადამწერი ქალის მოღვაწეობის ქრონოლოგიური არეალი. ხელნაწერი თარიღდება მე-15, მე-16, მე-17 საუკუნეებით და გადაწერილია ორი ფორმატის საწერ სტრუქტურაზე – ეტრატსა და ქაღალდზე, ხელნაწერის გადამწერად სახელდება ვინმე მონაზონი მარიამი. ეს ინფორმაცია დაცულია მინაწერის სახით: „ღმერთო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი ამისა მწერალი მონაზონი მარიამ, ამინ“ (90r). გაურკვეველია, მინაწერი როდისაა შესრულებული, ამდენად რთული დასადგენია კალიგრაფი მონაზონის მოღვაწეობის დრო, აღწერილობაში მითითებული სამი პერიოდიდან რომელ საუკუნეში მოღვაწეობდა ის.

XVI საუკუნემდე აღარ გვაქვს ცნობები ქალ გადამწერებზე. XVI საუკუნის ხელნაწერში „მარხვანი“ კი ფიქსირდება გადამწერი ქალი – თეკლა ბოლქვაძის ქალი. ხელნაწერი დაცულია S-1249 ფონდში და ჰყავს მეორე გადამწერი ვინმე გიორგი. გადამწერების ვინაობა შემოგვინახა გადამწერების ანდერძებმა: „ღ“თო დ“ო ი“ვ ქე“ო, შეიწყალე ამის მწერალი თეკლა ბოლქვაძის ქალი, ვინაცა შენდობა მიბრძანოთ, თქვენცა შეგინდოს ღმერთმან. ამინ და კირიელესონ“ (15v). ამ ქალის შესახებ ცნობები მწირია.

ქალი გადამწერი ფიქსირდება მე-16 საუკუნის საუკუნის სხვა ხელნაწერში H-972, ეს არის „სასულიერო შინაარსის კრებული“. ხელნაწერი თარიღდება XVI, 1639, 1741 წწ. და ჰყავს რამდენიმე გადამწერი: იესე ბედისმწერლიშვილი, ნათანაელ ბედისმწერლიშვილი, მარკოზ აჭარელი, ისე ოსეს ძე და მეფის ასული ასთანდარ. ხელნაწერი, როგორც აღწერილობაშია მითითებული, ხელნაწერი სხვადასხვა დროსაა გადაწერილი, თხზულებე-

ბი დათარიღებულია ხელის მიხედვით. ასთანდარს გადაუწერია სამი თხზულება: „წამება წმიდისა და დიდებულისა მოწამისა მარინასი“ (207r-222r), „წამება წმიდისა ირინასი“ (222v-251v) და „ცხოვრება და განგება წმიდისა და ნეტარისა ნესიმესი, რომელი იყო ასული მეფისა და იქმნა მამასახლის მრავალთა ზედა“ (251v-266v). სამივე თხზულებას ერთვის გადაწერის ანდერძი: „ღმერთო და წმინდაო მოწამეო ქრისტესო მარინა, დამიცვე მონა, მოსავი შენი მეფეთ-მეფისა ასული, ფრიად სულით საწყალობელი ასთანდარ და მეცხედრე ჩემი, ბატონი მანუჩარ და ძმანი ჩემნი და ამ სოფლით მიცვალებულთა ჩემთა შეეწიე, წმინდაო მარინა“ (222r). „ღმერთო შეიწყალე ასთანდარ“ (251r); „ღმერთო, შეიწყალე საწყალობელი ასთანდარ, ძმანი მისნი დრეგრძელობით დაიცვენ, ამინ. ქრისტე, შეიწყალე ასთანდარ“ (251v). „ღმერთო, შეიწყალე ფრიად ცოდვილი ასთანდარ და მშობელნი მათნი, და ძმანი მათნი, და მეცხედრე მისი ბატონი მანუჩარ. ღმერთო, შეგვეწივე“ (266v). ხელნაწერის აღმწერი ლ. ქუთათელაძე კრებულის ამ ნაწილს მე-16 ს-ით ათარიღებს. აღნიშნული მინაწერების მიხედვით რთულია იმის გარკვევა, ვისი ასული იყო ასთანდარი, რომელ მეფეთ-მეფეზეა საუბარი, ვინ იყო მისი თანამეცხედრე მანუჩარი, სამწუხაროდ, სხვა ცნობა ასთანდარის შესახებ ხელნაწერში არ იძებნება.

ვინმე ასთანდარი ნახსენებია კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულ ორი ხელნაწერში: H-1299 – „სახარება“ (მე-15 საუკუნე), აქ სახელი მიწერილია „ასტანდარი“-ს ფორმით და H-3954 „სახარება“, რომელშიც მიწერილია ფორმა „ასთანდარი“. ასთანდარი ნახსენებია ასევე საქართველოს ცენტრალურ არქივში დაცულ ორ ხელნაწერში – №27, ეს არის მე-13 საუკუნით დათარიღებული „თვენი“. ხელნაწერს აქვს მინაწერი „ღმერთო შეიწყალე სული ფრიად ცოდვილისა ასთანდარისა და ძმანი უდღეგრძელენ (13v)“. აღნიშნული მინაწერი თარიღდება (ხელის მიხედვით) XIV-XV საუკუნეებით. მინაწერი ძალიან ჰგავს H-972-ს, აქაც ნახსენებია ასთანდარი და „ძმანი მისნი“. ასთანდარი ნახსენებია ასევე ცენტრალურ არქივში დაცულ მეორე ხელნაწერშიც №274, ეს არის XV-XVI საუკუნეებით დათარიღებული „კონდაკი“. ხელნაწერს აქვს მინაწერი: „მოიხსენე, უფალო, სასუფეველსა შენსა ასთანდარ“ (22r). რთულია იმის მტკიცებაც, დასახელებული ქალები არიან ერთი და იგივე პირია თუ არა, ერთი ფაქტია, გადაწერილი ასთანდარი საზოგადოების ელიტარულ ნაწილს ეკუთვნოდა.

კ. კეკელიძის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში დაცულია ორი დოკუმენტი, სადაც მოიხსენიება მონაზონი ანასტასია

ასთანდარ-ყოფილი: 1. Ad-483, დათარიღებული მე-18 ს-ით, ეს არის „მამულის ნასყიდობის წიგნი, მიცემული დემეტრე ქურხულის მიერ მონაზონ ანასტასია ასთანდარ ყოფილისათვის“: „ქ. ნებითა და შეწვევითა ღმრთისათა ესე ნასყიდობის წიგნი მოგეცით ჩვენ ქურხულმან დემეტრემ შვილმან ჩემმან შიომ, ზააღამ, პაპუამ და მომავალთა სახლისა ჩვენისათა თქვენ მონაზონს ანასტასიას ასტანდარ ყოფილს, ასე რომე მოგეცით ჩვენი სამკვიდრო მამული მამისა და პაპის ნაქონი სადგომზე ბაგათავის გილაშვილის საზღვრამდინ აქათ გვერდით ლიგლივის მიჯნამდი, იქით გვერდაით გზამდი და ბოლოს მჭედლის სამზღვრამდი. ავიღეთ სრული ფასი, რასაც ჩვენი გული შეგჯერდებოდა. არიან ამისი დამფასებელი და მოწამენი კატუაშვილი ბაინდურა და სულა გარეჯელნი“.

2. Ad-370, დათარიღებული 1713 წლით – „მამულის შეწირულობის წიგნი, მიცემული მონაზონ ანასტასია-ასთანდარ ყოფილის მიერ მონასტრისათვის“: „[თ]ქვენთა მინდობილმა ასთანდარ ყოფილმა ანასტასია მონაზონმან ასე რომე ქურხულის და [უნეტარესაგან ერთი სავენახე ადგილი ვიყიდე და ჩემი ძმაც და ის მამულიც თქვენის მონასტრისთვის შემომიწირავს, ვინაც იგი წმიდას ღიდის შეგეცილოს ისამცა რისხავს და მეორედ მოსლვას ჩემის ცოდვის პასუხი მასამც ეკითხვის არას კაცს ვალი არა ჰქონდეს ჩემის კვლით მონადუაწით მიყიდნია და შემომიწირავს არის ამისი მოწამე თავად ღმერთი და კაცთაგანი ნაცვალი თევდორე, ქურხული ბაინდურა და მისი განაყოფი ბერი გილაშვილი ესტატე და მე მახარებელს ხიხადქს მდღელს დამიწერია და მოწამეც ვარ ამისი. ქკს უა“. უდავოა, აღნიშნული დოკუმენტების შინაარსი და თარიღი ერთმანეთის თანადროულია და ირკვევა, რომ ვინმე ანასტასია ასთანდარ (ასტანდარ)-ყოფილს შეუძენია მიწა და შემდეგ შეუწირავს იგი მონასტრისათვის. ფაქტია, მიწის შეძენას ვერ შეძლებდა დაბალი სოციალური ფენის პირი, ამავდროულად დოკუმენტების მიხედვითაც ანასტასია-ასთანდარ ყოფილს ჰყოლია ძმა. H-972-ის მინაწერისა და ცენტარულ არქივში დაცული ხელნაწერის – №27 დაცული ინფორმაციის მიხედვითაც ასთანდარს ჰყოლია ძმა. შესაძლოა, დასახელებულ ხელნაწერებსა და ისტორიულ დოკუმენტში ნახსენები „ასთანდარი-ასტანდარი“ ერთი და იგივე პიროვნება იყოს. როგორც აღვნიშნეთ, H-972-ი არის კრებული და თარიღდება სხვადასხვა დროით – XVI, 1639, 1741 წწ.

საინტერესოა ერთი ხელნაწერის ისტორია, ეს არის XVI საუკუნის ხელნაწერი ე.წ. „მესხური დავითნი“. ხელნაწერის აღწერილობაში მითითებული არ არის გადამწერი არც ქალი და

არც მამაკაცი, თუმცა ქრისტინე შარაშიძე მიიჩნევდა, რომ ამ ხელნაწერის ერთ-ერთი გადამწერი უნდა ყოფილიყო დედისიმედი, აშოთან მუხრანბატონის ასული, რომელიც გაათხოვილა ქაიხოსრო ათაბაგზე 1545 წელს. ის ისტორიაში ცნობილია, როგორც „ქალი ესე გლისპი და შეუპოვარ და ლალი“. ქრისტინე შარაშიძეს ამ ქალბატონის ღვაწლი დაუფასებლად მიაჩნდა. ის რომ აღნიშნული ხელნაწერის გადამწერი შესაძლოა ყოფილიყო დედისიმედი, მხოლოდ ქრისტინე შარაშიძის მოსაზრებაა და ამას სხვა, მყარი არგუმენტაცია და მტკიცებულება ესაჭიროება.

XVI საუკუნეში მოღვაწეობდა საკმაოდ პროდუქტიული კალიგრაფი „ცოდვილი და უღირსი მონაზონი“ რუთი. რუთი ბევრ მკვლევარს მამაკაცის სახელი ეგონა. თუმცა 1156 წლით დათარიღებულ ხელნაწერში A-1661, „სვინაქსარი, რომელიც გადაწერილია იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში, არის ასეთი მინაწერი: „კოპაძის ასულსა რუთის და მისთა მშობელთა შეუნდევ დ“ო“ (50r). ამდენად, რუთი არის ქალის სახელი და ქვემოთ დასახელებული ხელნაწერის გადამწერიც ქალია და არა მამაკაცი.

მონაზონ რუთის გადაუწერია ორი ხელნაწერი: 1. A-306 „კურთევანი“. მის ვინაობას ადასტურებს მინაწერი: „რუთის, ცოდვილსა და უღირსსა მონაზონსა, და მისთა მშობელთა შეუნდნეს ღმერთმან“, ხელნაწერი XVI საუკუნით თარიღდება (53r); 2. A-382 „თვენი“. ამ თხზულებას ჰყავს სხვა გადამწერებიც: ეპიფანე, იერემია, დიმიტრი და რუთი. მას გადაუწერია „ცხოვრება და მოქალაობაჲ [ღირსისა და ნეტარისა დედისა ქსენისა“. ხელნაწერს ახლავს ანდერძი: „იანვარსა კდ, რუთის მონაზონსა და მისთა მშობელთა შეუნდნეს ღმერთმან ამინ“ (138r).

მწირია ცნობები XVII საუკუნის გადამწერ ქალზე თანუა, რომელსაც გადაუწერია „იოანე ოქროპირი – ჟამის წირვა“ Q-614. ხელნაწერი მცირე მოცულობისაა 39 ფ. მას ახლავს გადამწერის ანდერძი: „მოიხსენე, უფალო, თანუა ჩიქვილადის ქალი დღეგრძელობით და ცხონებით სასუფუვეელსა შენსა, ამინ“. (22r). უცნობია, თანუა საერო პირი იყო თუ მონაზონი.

1774 წლით თარიღდება ხელნაწერი H-1086 „წამება წმინდისა მარინასი“, როლის გადამწერი ყოფილა ვინმე ანა. ხელნაწერის ანდერძში ვკითხულობთ: „განსრულდა წმიდის მარინას წიგნი. ღმერთო, მშვიდობაში ახმარე მხევაღლსა შენსა [ანასა] ამინ“ (61r – 62v). სხვადასხვა ხელნაწერებში ნახსენებია უამრავი ანა-გადამწერები, დამკვეთნი, მომგებელნი: ანა ამილახვარი, ანა თუშანიშვილი და ა. შ. ჩვენთვის უცნობია ამ ხელნაწერის გადამწერი არის თუ არა რომელიმე მათგანი, და გადაწერა თუ არა მან სხვა თხზულება.

XVIII საუკუნეში მოღვაწეობდა ცნობილი მწიგნობარი, კალიგრაფი, მხატვარი ქალი – მარიამ-მაკრინე. ის კახეთის მეფის ერეკლე I-ის შვილი და დავით-იმამ-ყული-ხანის უმცროსი და იყო. მის შესახებ მცირე ცნობებია შემონახული. ის ცოლად გაჰყოლია სამეფო კარის სახლთუხუცეს ედიშერ ჩოლაყაშვილს, რომელიც ღეკებთან ბრძოლაში დაღუპულა. 1716 წელს, ქმრის სიკვდილის შემდეგ ის ალავერდში მონაზვნად აღიკვეცა და ეწოდა მაკრინე. მწიგნობარი ქალი ქმნიდა როგორც ორიგინალურ თხზულებებს, ასევე იყო გადამწერიც. მას შეუქმნია „სტიხნი საეკლესიონი“ იოსებ ალავერდელისადმი მიძღვნილი საგალობლები. ეს ჰიმნები დაცულია რამდენიმე ხელნაწერში (A-387, S-3259, H-1672). მარიამ-მაკრინეს უკავშირდება საბას ლექსიკონის ერთი ნუსხის H-1740 გადაწერა. ხელნაწერს ერთვის იამბიკო – ღვთისმშობლის შესმა, ამ თხზულების კიდურმწერლობით იკითხება „მაკრინა არს გადმომწერელი ლექსიკონისა“ (371r). მას დაუწერია საბუთებიც, კერძოდ, თეიმურაზ მეორის სიგელი ნინოწმიდისადმი (1733 წ.), სიგელი ალავერდისადმი (1741 წ.). მასვე გადაუწერია ნაწილი თავისი ძმის, დავით-იმამ-ყული-ხანის „ღვთაების გუჯრისა“. მარიამ-მაკრინე იყო პროდუქტიული მწიგნობარი, ის იყო შემომწირველიც, დამკვეთიც.

მარიამ ბატონიშვილი ასევე ცნობილია, როგორც ხელნაწერთა ერთადერთი მხატვარი ქალი. მას შეუქმნია და მხატვრულად, თავსამკაულებით გაუფორმებია ორი ხელნაწერის A-379, A-380 (ორივე ხელნაწერი გულანია) სათაურები და საზედაო ასოები. აღნიშნული ინფორმაცია დაცულია ორივე ხელნაწერის ანდერძებში: „ასომთავრულისა ამის მწერელი ბატონიშვილი მარიამ მოიჭსენე უფალო იესუ ქრისტე“ (A-379 1r). დასახელებულ ხელნაწერებში არაერთი მსგავსი შინაარსის ანდერძი გვხვდება (A-379 – 76r, 115v, 155v; A-380 – 1r, 49r, 101r, 146v). ხელნაწერის აღმწერის თ. ბრეგვაძის ვარაუდით, მარიამ ბატონიშვილს არა მარტო მხატვრულად გაუფორმებია აღნიშნული ხელნაწერები, არამედ მათი ერთ-ერთი გადამწერიც ყოფილა. მარიამ ბატონიშვილი მოღვაწეობდა ურთულეს პერიოდში და ამის მიუხედავად უდიდესი კვალი დატოვა როგორც შემოქმედმა და საზოგადო მოღვაწემ.

1783 წელს ბარბარე ერისთავისა და კოსტანტინე მუხრანბატონის ასულს ქეთევანს გადაუწერია აპოფთეგმების კრებული Q-821. ამას ვგებულობთ ხელნაწერის მინაწერით: „წიგნი ესე აღწერილია საქართველოს მეფის [...] სძლის, მუხრანის ბატონის ასულის ქეთევანის მიერ, თვესა მაისს აგ, წელსა ქე“სით ჩღპგ, ქართულსა ქ[ორონიკო]ქ[ონ]სა უოა“(46r).

XVIII საუკუნეში მოღვაწეობდა მარიამ გაწერელია, რომელსაც გადაუწერია სასულიერო შინაარსის კრებული Q-611. ხელნაწერი საკმაოდ დაზიანებულია. ავტორის შესახებ ცნობა დაცულია ანდერძში: „მოისხენე უფალო ამის მწერალი მარიამ გაწერელიას ქალი სულით და ხორციით. ამინ“ (53v).

XVIII საუკუნის კალიგრაფი, მწიგნობარ ქალთაგან აუცილებლად უნდა დავასახელოთ ქეთევან დიასამიძე, რომელმაც გადაწერა დათუნა ქვარიანის პოემა „წმიდა გიორგის წამება“ – S-1285. მას შეუცვლია პოემის დასაწყისის რამდენიმე სტრიქონი, ის, რომელიც ავტორის ავტობიოგრაფიულ ცნობებს შეიცავდა და თავისი გვარი ჩაუმატებია: „დიასამიძის ასულმა თქვა შესავალი ღვთისანი...“. ანდერძიც ლექსად მიუწერია, რომელიც ასე მთავრდება „...შენ ქეთევან შეიწენარე მწერალი და ხელთუფალი“. ამ ქალბატონის შესახებ ცნობები მწირია, არ შემონახულა მისი ორიგინალური თხზულებები, თუმცა მდიდარი ფანტაზიისა და პოეტური ნიჭით დაჯილდოებულს, გამორიცხული არ არის, რაიმე შეექმნა.

XVIII საუკუნის ბოლოდან ჩვენში მომრავლდა გადამწერი ქალები. ისინი უფრო მეტად გადაწერდნენ საერო თხზულებებს. ამის დასტურია ვინმე მარიამი, რომელსაც გადაუწერია თეიმურაზ პირველის თხზულებები – იოსებ-ზილიხანიანი, ლეილ-მაჯნუნიანი, შამფარვანიანი, ვარდ-ბულებულიანი და სხვები (A-1735). მარიამის შესახებ ცნობები არ არის შემონახული.

XVIII საუკუნეში უკვე გამოჩნდნენ ქართველი პოეტი ქალები, რომლებიც საინტერესო და ორიგინალური შემოქმედებით გამოირჩეოდნენ. აუცილებლად უნდა დავასახელოთ პოეტი ქალები: მანანა („შაირი“, „ციებასთან გაბაასება“), სალომე (ცნობილია მისი ანბანთქებანი), მაია გაბაშვილი, იგივე გაბაონი (ანბანთქებანი), მარიამი და სხვები. თუმცა გარდა ორიგინალური შემოქმედებისა დღემდე, სამწუხაროდ, არ მოიძებნება მათ მიერ გადაწერილი საერო თუ სასულიერო შინაარსის სხვა თხზულებები. მხოლოდ ვიცით, რომ მანანას გადაუწერია „ვეფხისტყაოსანი“.

XIX საუკუნეში მომრავლდა გადამწერი, კალიგრაფი ქალები. მათი ინტერესი ნაკლებად იყო სასულიერო შინაარსის თხზულებები. ისინი ქმნიდნენ ორიგინარულ თხზულებებს, გადაწერდნენ ლირიკული მწერლობის ნიმუშებსა და ჰეროიკული შინაარსის ეპიკურ თხზულებებს. ცნობილია, XIX საუკუნე გამოირჩევა სალონური ცხოვრებით, სადაც ისმენდნენ ახალ ლიტერატურულ თხზულებებს, თარგმანებს. ს. ჯანაშია წიგნში „გიორგი შარვაშიძე“ ჩამოთვლის მეგრელი გასათხოვარი ქალის სამხითვოს

აუცილებელ ნივთებს: „სამზითვოს ნივთებს შორის ყველაზე ადრე დასახელებულია წიგნები, ჯერ საეკლესიო, მიუცილებელი მაშინდელი თვალსაზრისით, შემდეგ-გარეშე (საერო): ა) ქართლის ცხოვრება სრული, ბ) ხრონოგრაფი, გ) ლექსიკონი სრული (აღბათ სულხან-საბასი), დ) ქილილა და დამანა, ე) ვეფხისტყაოსანი, ვ) სარკე თქმულთა (თეიმურაზ მეორის პოემა), ზ) სეილანიანი, თ) ვარდბულბულიანი, ი) შამი-ფარვანიანი, კ) სამების დიდება, ლ) ანბანთქება, მ) მაჯამა, ნ) სიბრძნე სიცრუისა, ი) ვისრამიანი, ო) ჩარ-დავრიშიანი, პ) მირიანი, ჟ) ამბავი დაფნის ქალაქისა, რ) ყარამანიანი, ს) ღრამატიკა, ტ) რიტორიკა, უ) დიალექტიკა, ფ) კატილორია, ღ) პორფირი და სხვ.“ (ჯანაშია..., 1946: 45). შესაძლოა, სწორედ ეს ტენდენცია, სავალდებულო სამზითვო გამზადება, იყო კალიგრაფი ქალების ამგვარი ლიტერატურული გემოვნების ჩამოყალიბების მიზეზი.

XIX საუკუნეში მოღვაწეობდნენ და კალიგრაფიულ საქმიანობას ეწეოდნენ მადალი წრის ქალები: ეკატერინე აბაშიძე, გადაუწერია ლოცვები (H-188); კონია ერისთავი, გადაუწერია ლექსების კრებული (H-208); ელისაბედ იოანეს ასული ჯანდერი რუსიშვილისა (H-285, 286); ეკატერინე ამილახვარი, გადაუწერია ავგაროზი (H-1136ბ), სალომე დავითაძის ასული, გადაუწერია აპოკრიფების კრებული 1832 წელს (H-1434), 1811 წელს ეგნატე მდივნის ასულ ანნას გადაუწერია „ყარამანიანი“ (შ-2391), ელისაბედ ჩუბინიშვილი, სალომე და მანანა გვარამაძეები, მათ გადაუწერიათ „ბარამიანი“ 1846-1848 წლებში (S-5126), „დიდოთ მოურავის ნოდარ ჯორჯაძის ასული ელისაბედი“, რომელსაც 1831 წელს გადაუწერია „ყარამანიანი“ (A-1129), მელანია, დიმიტრი ღვდლის, დავიდოვის ასული, რომელსაც 1867 წელს გადაუწერია ბარამ-გულანდამიანი (A-1183), ანასტასია გრიგოლის ასული ჩოლოყაშვილი, მას გადაუწერია სასულიერო შინაარსის კრებული 1848 წელს (S-2452).

გადავწყვიტე, ცალკე გამომეყო ვეფხისტყაოსნის გადამწერი ქალები, აღსანიშნავია, რომ ისინი ძირითადად XIX საუკუნეში მოღვაწეობდნენ. სამწუხაროდ, მწირია ცნობები მათზე. აქ მოყვანილია ვეფხისტყაოსნის ის ხელნაწერები, რომლებიც ქალების გადაწერილია.

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველი გადამწერი ქალები იყვნენ ნინო და მანანა ზედგენიძეები. მანანა ზედგენიძეს ვეფხისტყაოსანი ორჯერ გადაუწერია 1788 წელს, მეორედ 1839 წელს მონაზონ ფებრონიას სახელით; ნინო ზედგენიძეს – 1809 წელს, ხელნაწერი დაცულია თბილისის ლიტერატურულ მუზეუმში (სსღმ №10769); ინფორმაცია ნინო ზედგენიძეზე დაცულია სხვა ხელნაწერშიც,

კერძოდ S-101. ხელნაწერი შედგება 112 ფურცლისაგან. ეს არის „საერო შინაარსის კრებული“. კრებული ნინო ზედგენიძის გადაწერილი უნდა იყოს. ამას ადასტურებს ხელნაწერის ნუსხურად შესრულებული ანდერძი: „აღიწერა წიგნი ესე დიდმოურავიანი სრული და უნაკლო, ას თორმეტი ფურცელი არის, ზედგენიძის ქალის ნინოსაგან“ (ზემო ყდის v). ხელნაწერს დართული აქვს სხვა ანდერძიც: „ქ. დედაო დ“თისაო, მარიამ ქალწულო, ამისი დამწერი ცოდვილი და მხევალი შენი ზედგენიძის ასული ნინო და დედა მისი ივანიძის ასული სოფიო იხსენ საუკუნის სატანჯლისაგან და ყოველის განსაცდელისაგან[ნ] და ყოველთა გვევდრებით, ვინც წაიკითხოთ ეს წიგნი, შენდობა უბრძანეთ მწერალსა, ამინ“ (25v).

„ვეფხისტყაოსნის“ ქალ გადამწერთაგან ერთ-ერთი იყო ნინო მაისურაძე, რომელსაც პოემა გადაუწერია 1812 წელს.

Q-798. შოთა რუსთაველი ვეფხისტყაოსანი. 1842 წ. 184 ფ. გადამწერი: ეფემია სვიმონის ასული ჯავახოვი „აღიწერა წიგნი ესე ვეფხისტყაოსანი კეთილშობილის სვიმან ჯავახოვის ასულის ეფემიას მიერ წელსა ჩემსა, მარიამობისთვის ვ-სა დღესა“ (184 v).

H-66. გადამწერი – კნენა ნინო ამილახვროვისა, 1832 წელი. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „აღწერე მე თავადის ნიკოლოზ ამილახვროვის კნენა ნინომ. დასრულდა თვესა მისისა ა. დღესა, წელსა ჩელბ“.

H-2930. გადამწერი ელისაბედ ჩუბინოვი, ხელნაწერი არის ვეფხისტყაოსნის ვრცელი რედაქცია.

S-1727. გადამწერი ანა ამილახვროვისა. ხელნაწერი თარიღდება 1825 წლით და წარმოადგეს ვეფხისტყაოსნის ვრცელ რედაქციას. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „დასრულდა თვესა ოკტონბერსა, [ ] დღესა, წელსა ჩეკე. აღვსწერე მე, თავადის ავთანდილ ამილახვროვის კნენა ანნამ ეს ვეფხისტყაოსანი ძის ჩემის თ“ა აღექსანდრესათვის. ანნა“ (133v). ეს მინაწერი მიგვანიშნებს, რომ თავადის ქალს ტექსტი გადაუწერია არა სამზიოთოდ, არამედ შვილისთვის. აქვე აღვნიშნავ, რომ მას გადაუწერია „ვისრამიანიც“ 1825 წელს. ხელნაწერს (S-1728) ახლავს გადამწერის ანდერძი: „ესე ვისრამიანი შევასრულე მე, კნენა ანნამ, ავთანდილ ამილახვროვისამ. თვესა ივნისსა იე წელსა ჩეკე“ (გვ. 223). ყოველივე ეს ადასტურებს, რომ კნენა ანნა მწიგნობარი ქალი ყოფილა.

XIX საუკუნის კალიგრაფ ქალბატონებში ცალკე გამოსაყოფია მარია-მარიამ ჩიქოვანი. ის პეტერბურგში მოღვაწეობდა. მას გადაუწერია ანსილიონის „ესტეტიკური განსჯანი“ (H-333).

ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „ეს ესტესტიკური განსჯანი სთარგმნა რუსულით ქართულად საქართუელოს მეფის გიორგი მეცამეტის პირმშომან ძემან ღენერალ ლეიტენანტ-მან სენატისამან წმიდის ალექსანდრე ნევესკისა და წმიდისა ანნასი პირველისა ხარისხისა კავალერმან დავით. ხოლო მე გარდავსუსხე თავადის ჩიქოვანის პეტრეს ასულმან მარიამ სანკტ-პეტერბურღს, წელსა 1817-სა, ოგისტოს 4-სა“ (169r). მაია ჩიქოვანი იყო პირველი ქართველი კარტოგრაფი ქალი. მასვე ანა დედოფლის ბრძანებით დაუმზადებია ვახუშტის რუკების პირები, რომლებიც მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდა. სამწუხაროდ, არ ვიცით, სად მიიღო მან განათლება.

ცალკე უნდა აღვნიშნოთ ხალხური ზეპირსიტყვიერების შემკრები, ჩამწერი ქალები. ისინი ძირითადად მოღვაწეობდნენ XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში. სამწუხაროდ, ხშირ შემთხვევებში ხელნაწერებმა შემოგვინახა მხოლოდ მათი სახელები. ფოლკლორისტი ქალებიდან განსაკუთრებით პროდუქტიული ჩანს ანეტა კაპანაძე. მას ჩაუწერია ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები – თქმულებები, ზღაპრები, იგავები, ლექსები, შელოცვები და ა. შ. (H-1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 2448, 2449, 1450, 2451). ანეტა კაპანაძე წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების აქტიური წევრი ყოფილა. ის აურჩევით საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების აქტიურ წევრად. ანეტა კაპანაძე სოფელ-სოფელ დადიოდა და აგროვებდა ფოკლორულ ნიმუშებს, ეთნოგრაფიულ ნიმუშებს. 1921 წელს ის საქართველოს უპარტიო ქალთა აქტიური წევრი გახდა.

სიღნაღის მაზრის ფოკლორული ნიმუშები, ძირითადად ლექსები, ჩაუწერია თებრონია ჭრელაშვილს. ის XX საუკუნეში მოღვაწეობდა სიღნაღში (H-1992ი);

ქუთაისის მაზრის ფოლკლორული ნიმუშები, მეტწილად ზღაპრები, 1891 წელს ჩაუწერია პოლონური ეთნოსის წარმომადგენელს მარია ანგილოვსკის.

საინტერესო დასახელება აქვს ლიზი-ელისაბედ ჩერქეზიშვილის ს. კულებითში ჩაწერილ ლექსებს – „სახალხო ლექსები“. ხელნაწერი XIX საუკუნით თარიღდება (H-1999ზ).

1917 წელს სოფელ მეჯვრისხევში ჩაუწერია ხალხური ლექსები ანა ხახუტაშვილს (H-2019).

ნაყოფიერი ფოლკლორისტი ჩანს კიდევ ერთი ქალი სარა ბებიაშვილი. მას ჩაუწერია ხალხური ლექსები, გამოცანები, ანდაზები, ლეგენდები, ზღაპრები, თქმულებები. მის მიერ ჩაწერილი ფოლკლორული ნიმუშები თარიღდება 1915 – 1916 წლებით და დაცულია შემდეგ ხელნაწერებში – H-2022ა, H-2022ბ, H-2023.

XIX საუკუნის ფოლკლორისტი, ხალხური ზეპირსიტყვიერების შემკრები ქალებიდან უხუცესია ნინო ქობულაძე, რომელიც მოღვაწეობდა გორში. მის მიერ ჩაწერილი ლექსების კრებული თარიღდება 1843 წლით (H-2056).

XIX საუკუნეში ძალიან პოპულარული ყოფილა „ბეჟანიანი“ – ქართული ხალხური სიტყვიერების ძეგლი. მას საფუძვლად დაედო „როსტომიანის“ ერთი ეპიზოდი – ბეჟანისა და მანიჟავის სამიჯნურო თავგადასავალი. „ბეჟანიანი“ გადაუწერიათ: ესაკია ჩხეიძის ასულს 22 v. „დავწერე ესე ლექსი მე ესაკია ჩხეიძის ქალმა“ (Q-775); გულბათიანთ ქალს – თალაღას (21r): „ალიწერა ეს ბეჟანიანი დამდეგ გიორგობის თვეს, [ღმერთი შე]მეწიოს. დამიწერია მე კეთილშობილის გულბათიანთ ქალს თალაღასა“ (S-1569); ელისაბედ ნაზარიშვილს (18r): „კვარხითში მაცხოვრებელი ნაზარიშვილი – ამის ქალის ელისაბედი[ს] დაწერილი ესე ბეჟანიანი დაწერილი და სალხინოთ მოხმარდეს ჟამს, ამინ“ (S-1572).

როცა საუბარია გადამწერ ქალებზე, გვერდს ვერ ავუვლით ე.წ. „დედაბრული ხელით“ შესრულებულ ხელნაწერებს. არა მხოლოდ იმ მიზეზით, რომ დედაბრულ ხელნაწერებში ხშირად ფიქსირდება გადამწერი ქალები, არამედ მისი დასახელებიდან გამომდინარე. სიმონ ჯანაშია წიგნში „გიორგი შარვაშიძე“ აღნიშნავს: „ცნობილია, რომ ქართული კულტურის დაცვის მოვალეობა ქართველმა ქალმა ბევრ ადგილას და ბევრი ხიფათის დროს იკისრა და შეასრულა კიდევაც. იქ, მაგ., სადაც, დამპყრობელთა ძალადობისა და ისლამის გავლენის წყალობით, ვაჟებში ქრებოდა ქართულის ცოდნა და იფერფლებოდა ქართულის გრძნობაც კი, ეროვნულ თვითშეგნებას ქართულ ენასა და მწიგნობრობასთან ერთად ინახავდნენ ქალები. აჭარისა და ოსმალეთის მაჰმადიან ქართველებში უკანასკნელ დრომდე დაცული ქართული დამწერლობის განსაკუთრებული სახე ცნობილი იყო „დედაბრული ხელი“-ს სახელწოდებით, რადგან მას უმთავრესად ქალები ხმარობდნენ“ (ჯანაშია..., 1946: 36). ამ აზრს იზიარებენ სხვა მკვლევარებიც, მაგ: თ. ხაჭოშია. ცნობილია, მაჰმადის რჯულზე, ძირითადად, მამაკაცები გადაჰყავდათ, ამიტომაც ენისა და ტრადიციების შენარჩუნება ქალებმა იტვირთეს. ეს იყო დამწერლობის ამგვარად სახელდების მიზეზი. დედაბრული ხელისათვის დამახასიათებელია წახნაგოვანი მოხაზულობა და სხვადასხვა ასოთა მეტობა (ყველა ხმოვნისა და ზოგიერთი თანხმოვნის).

ხელნაწერ კორპუსში შემორჩენილი „დედაბრული ხელით“ შესრულებული ხელნაწერები XIX საუკუნისაა და ძირითადად

არის კარაბადინები, შელოცვები, ავგაროზები და ა.შ. ხელნაწერები მცირე მოცულობისაა. ზოგიერთ ხელნაწერში დაფიქსირებულია გადამწერიც, უმეტესად ქალები. აქ დავასახელებთ მხოლოდ იმ ხელნაწერებს, რომლის გადამწერი ქალები არიან.

H-557, ლექსების კრებული, გადამწერი ელისაბედ ქურდიანი. ხელნაწერს ახასიათებს ა-მეტობა.

H-559ა, კრებული, გადამწერი მარიამ ჩივაძე. ხელნაწერს აქვს ანდერძი: „ეს წიგნი დავწერე მე, ჩივაძის ქალმა მარიამმა“.

H-560, კრებული, ნაკლული, გადამწერი მელანია გულიდანჯაური.

H-740, ლექსების კრებული, 1848 წელი, გადამწერი ევემია გვარამაძე. ხელნაწერს ახლავს ევემიას წერილი ბიძაშვილისადმი: „ჰჰა სანატრელო, ბრძენთა მეტყველთა საქებურო, მშვენებით დახატულო, პირით მომცინარო, მოყვასთ ღხინო...დაო, ჩემდა საყვარელო, გიალერსებ ჩემს მოწყალეს პირსა, თქუენი უსიამოვნო ბიძაშვილი ევემია გვარამაძის ასული“.

H-880, აგიოგრაფიული კრებული, გადამწერი მაკრინე. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „განსრულდა ცხოვება მარინა ქალწულისა, აღწერა მაკრინასათა“.

H-904, აგიოგრაფიული კრებული, გადამწერი მარინასა და ქრისტინას ცხოვრებისა თამარი. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „შემიწყალე და შემეწიე წმინდაო მოწამეო მარინა, წინაშე ქრისტესა მეოხ მექმენ ცოდვილსა მხევალსა შენსა თამარს“. ხელნაწერს აქვს მეორე ანდერძიც, სადაც ხაზგასმულია გადამწერის სოციალური მდგომარეობა. „წმიდაო ქალწულთ მოწამეო ქრისტინა, შემწე მექმენ ცოდვილსა კენინა თამარს ყოველსა შინა საქმესა ჩემსა, რათა მარადის გაქებდე შენ“. გადამწერი მაღალი სოციალური ფენიდან უნდა ყოფილიყო, რადგან თავის თავს „კენინას“ უწოდებს.

H-954, კრებული, 1855 წელი, გადამწერი ერთი ნაწილისა ევემია ელიზბარის ასული ნათიევი. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „ახნაურ ნათიევი, ელიზბარის ასული ევემიას აღწერილი არის, და ვინც ესე წერილი იხილოთ და წარიკითხოთ, დღეგრძელობით ებრძანოს და მიუტკვევს ცოდვათა საუკუნოთ, ამინ. ჩენე წელსა, იენისის ი დღესა“. როგორც ჩანს, ხელნაწერს ჰყოლია მეორე გადამწერიც, თუმცა მისი ვინაობა უცნობია.

H-2983, კრებული, გადამწერი ხელანიშვილი ქეთევან. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „ეს წიგნი დავსწერე ქეთევანმა, ხელანიშვილ იოსების ასულმა ქეთევანმა, წამკითხველს [შ]ეღობა, დამწერს დღეგრძელობა“

H-2984, ჯოჯოხეთის მოხილვა (ღვთისმშობლის მიმოსვლა), გადამწერი დიდემანთ სალომე. ხელნაწერს ერთვის გადამწერის ანდერძი: „დამიწერია მე, დიდემანთ ქალს სალომეს, ვინც წაიკითხოს დღეგრძელობა უყავთ“.

H-2985, კრებული, 1830 წელი, გადამწერი რახიელ. ხელნაწერს ერთვის ანდერძი, სადაც მითითებულია გადამწერის სახელი და თარიღი.

A-1663, კრებული, გადამწერი ტასია. სხვა ცნობა, არც გვარი მითითებული არ არის.

დედაბრული ხელნაწერები, რასაკვირველია, გაცილებით მეტია. აქ ჩამოვთვალეთ ის ხელნაწერები, სადაც ქალი გადამწერებია დაფიქსირებული. საქართველოს სამხრეთ ნაწილში, რომელიც ქართული საზღვრების მიღმა აღმოჩნდა, ნებისმიერი ეროვნული მნიშვნელობის აქტივობა გპირობის ტოლფასი იყო. როცა ცდილობენ ეთნოსის მოსპობას, ერის გენოციდის, უპირველესად, ენას ავიწყებენ მოსახლეობას, ამიტომაც მწიგნობრობის შენარჩუნება ერის გადარჩენის აუცილებელი პირობაა. სწორედ ამ მიზეზის გამო ჩავთვალე, ცალკე გამოძეო ე.წ. „დედაბრული ხელნაწერების“ გადამწერი ქალები.

XIX საუკუნეში მომრავალდნენ სამეცნიერო ლიტერატურით დაინტერესებული ქალები. ამ ტიპის ხელნაწერებშიც გვხვდებიან ქალი გადამწერებიც. მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში მოღვაწეობდა თამარ თარხნიშვილი. მას გადაუწერია კარაბადინი და მიხეილ დანიელოვის შუშხუნას მომხადების წესი. ხელნაწერი 1915 წლით თარიღდება. ხელნაწერს ახლავს გადამწერის ანდერძი: „1915 წელს 10 ივლისს გადავწერე გრუზინსკის ხელნაწერი წიგნიდამ რვა გვერდი, უცვლელად არს გადაწერილი. სიტყვის გადატანის ნიშნები არ არის ხმარებული, დანარჩენი უცვლელად არის გადაწერილი. ნიშნები უცვლელად არის ნახმარი, როგორც ხელნაწერშია. თ. თარხნიშვილი“. ე. ი. ეს ტექსტი შესაძლოა რომელიმე ბაგრატიონმა თარგმნა და თამარ თარხნიშვილმა გადაწერა. ანდერძით გადამწერის ინტერესიც ნათელი ხდება, შესაძლოა, ის საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების შესწავლით ყოფილიყო გატაცებული.

1911 წელს ეგუგენია ეგაძეს გადაუწერია ბაგრატიონი დავითის სამართალი (H-840).

1917 წელს ელენე იოსების ასულ გედევანიშვილს გადაუწერია პეტრე გილიარევსკის ფიზიკის სახელმძღვანელო (S-5307). ტექსტის ბოლოს დ. კარიჭაშვილს გაუკეთებია შენიშვნა: „გადაწერილი დედნითგან, რომელიც ინახება ქ.შ. წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზ. წიგნთსაცავში (იხ. №3), ელენე იოსების

ასულის გედევანიშვილის მიერ, 1917 წელს“.

ქართველ კალიგრაფ ქალებზე მოპოვებული მასალა საშუალებას გვაძლევს, დამაჯერებლად აღვნიშნოთ, რომ ქართველი ქალები გამოირჩეოდნენ მაღალი ლიტერატურული გემოვნებითა და აქტიურობით. ქალთა კალიგრაფიული ნიმუშები მოიცავს პერიოდს მე-13 საუკუნიდან მე-20 საუკუნემდე. თუმცა გაურკვეველია, რატომ არ ჩანან კალიგრაფი ქალები მე-13 საუკუნემდე, შესაძლოა ერთგვარი ტრადიცია იყო, რომ მონაზონ დედებს თავიანთი ვინაობა არ გაემხილათ, ან შესაძლოა დედებს ტრადიცია სხვა საქმიანობას ავალებდა. ფაქტია, ხელნაწერებში დაფიქსირებულია მწიგნობარ ქალთა სხვა აქტივობა – დაკვეთა, შემოწირვები და ა.შ. ანუ ვინაობის გამხელა სულაც არ იქნებოდა მათთვის აკრძალული. შემდგომმა საუკუნეებმაც დაამტკიცა, რომ ქართველ ქალებს არ აკლდათ არც შესაბამისი განათლება და კომპეტენცია, ჰქონდათ მაღალი ლიტერატურული გემოვნებაც და ინტერესთა ფართო დიაპაზონი. ამის დასტურია ხელნაწერ კორპუსში დაცული მდიდარი ინფორმაცია.

დასკვნა. ქართველი ქალები ოდითგანვე გამოირჩეოდნენ საზოგადოებრივ ასპარეზზე აქტიურობითა და მაღალი დიპლომატიური სტანდარტების დაცვით. ამის უტყუარი დასტურია მოციქულთასწორი ნინო, რომელმაც სრულიად შეცვალა საქართველოს სახელმწიფოებრივი მსოფლმხედველობა, ქვეყნის იდეოლოგია, ტრადიციული ნორმები და მართვის სტრატეგია.

ქალები აქტიურად მონაწილეობდნენ ქვეყნის პოლიტიკურ, დიპლომატიურ, სოციალურ, კულტურულ ცხოვრებაში. ჩვენ დავინტერესდით ქართველი კალიგრაფი ქალებით. პირველივე წერილობით ნიმუშში, აგიოგრაფიულ თხზულებაში „შუშანიკის წამება“ დაფიქსირებულია ქალების სიყვარული და ინტერესი წიგნიერი კულტურის მიმართ. ეს ფაქტი ადასტურებს საქართველოში კერძო ბიბლიოთეკების არსებობას წარჩინებულ ოჯახებში. სტატიაში ჩამოთვლილია ყველა კალიგრაფი ქალი და მათი გადაწერილი თხზულებები. ინფორმაცია შეგროვებულია ხელნაწერთა აღწერილობების მიხედვით. ცალკეა გამოყოფილი „გუფისსტყაოსნის“ გადაწერნი, დედაბრული ხელით გადაწერილ ხელნაწერებში ნახსენები კალიგრაფები, ასევე ფოლკლორული ნიმუშების შექმნის შემკრები.

1994 წელს ი. ქაფიაშვილმა გამოსცა წიგნი „ქართველი მწიგნობარი ქალები“, სადაც ავტორს დასახელებული ჰყავს არა მარტო კალიგრაფი ქალები, არამედ სხვა მწიგნობარი ქალებიც. აღნიშნული გამოცემა არ შეიცავს სრულყოფილ ინფორმაციას ყველა კალიგრაფ ქალზე. ჩვენს სტატიაში შევეცადეთ, ხელნაწ-

ერ კორპუსში დაცული ინფორმაციის საფუძველზე შეგვესო მონაცემები გადამწერ ქალებზე.

ბამოყენებული ლიტერატურა:

ასათიანი ლ., ქართველი პოეტი ქალები, თბ., 1936.

კეკელიძე კ., ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, IV ტ. 1957.

კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, I ტ. 1951.

კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, II ტ. 1958.

ქავთარია მ., XVIII ს. ქართული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან, მრავალთავი, II ტ., 1973.

ქავთარია მ., XVII-XVIII ს. ქართული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან, მრავალთავი, III ტ., 1973.

ქაფიაშვილი ი., ძველი ქართველი მწიგნობარი ქალები, თბ., 1994.

შარვაშიძე გ., ლირიკა, ეპოსი, დრამა, სოხუმი, 1946.

ცაიშვილი ს., ვეფხისტყაოსნის ძველი რედაქციები, თბ., 1963.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა (A კოლექცია) I-IV თბ., 1986.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა (A კოლექცია) 2-I. თბ., 1987.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა (A კოლექცია) IV, თბ., 1954.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა (A კოლექცია) V, თბ., 1955.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (Hკოლექცია), I, 1946.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (Hკოლექცია), II, 1951.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (Hკოლექცია), III, 1948.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის

ხელნაწერები (Hკოლექცია), IV, 1950.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (Hკოლექცია), V, 1949.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერები (Hკოლექცია), VI, 1953.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), I, 1959.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), II, 1961.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), III, 1963.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), IV, 1965.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), V, 1967.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), VI, 1969.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (Sკოლექცია), VII, 1973.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის სახალი (Qკოლექცია, I, თბ., 1953.

კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის სახალი (Qკოლექცია, II, თბ., 1958.

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, II, 1964.

გორის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ. 2002 წ.

საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა, I, თბ., 1949.

საქართველოს სსრ ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივის ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა, II, თბ., 1950.

საქართველოს რეგიონალურ ხელნაწერთა კატალოგი, თბ., 2015.
ლიტერატურის მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა XII-XIX
სს. ნაკ. I; თბ., 2016.

Описание рукописей Тифлисского церковного музея, составленное Ф.
Жордания, II, ТБ. 1950 г.

ნ. ხაზარაძე, ქალი და მწიგნობრობა ძველ საქართველოში, გენ-
დერული პრობლემატიკა საქართველოში, 2002; www.nplg.gov.ge

სტატიას ვურთავთ შემდეგი ხელნაწერების ფოტო ილუსტრაციებს:

A-491, მე-13 საუკუნე, სადღესასწაულო, გადამწერი ლატავრი.

A-379, 1716 წ. გულანი, მხატვარი მარიამ ბატონიშვილი.

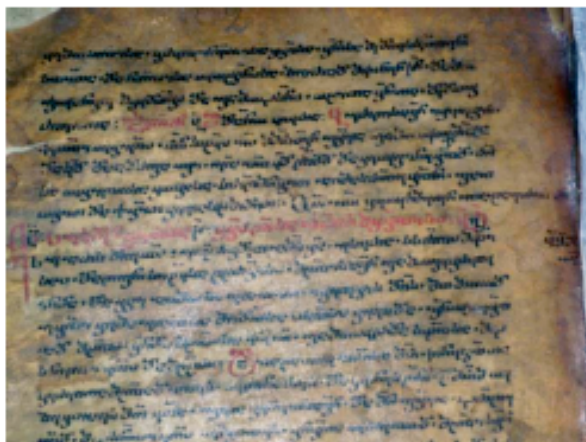
Q-798 1842 წ. ვეფხისტყაოსანი, გადამწერი ევემია სვიმონის
ასული ჯავახოვი.

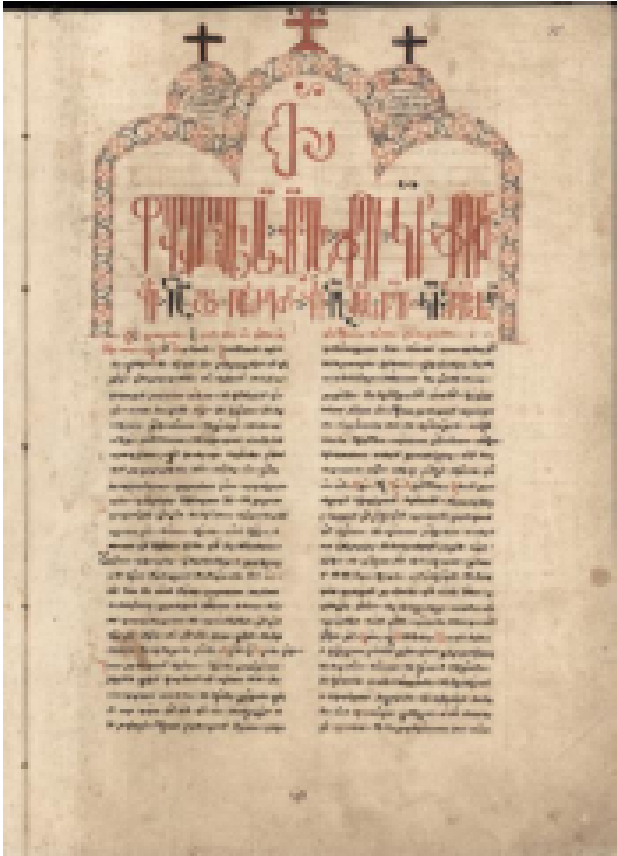
A-1292, მე-14 15 სს. კონდაკი გადამწერი „თოფურის ქალი“.

H-880, მე-19 ს, „დედაბრული ხელი“, გადამწერი მაკრინე.

S-30 მარიამისეული ქართლის ცხოვრება, 1633–1646 წ.წ.

H-1940, 1915 წ. ხალხური სიტყვიერების ნიმუში. შემკრები ანეტა
კაპანაძე.

Handwritten text on a piece of aged, stained paper, likely a fragment of a document or letter. The text is written in a cursive script and is oriented vertically on the page. The paper is heavily stained and discolored, particularly along the right edge. The text is difficult to decipher due to the cursive style and the condition of the paper, but appears to contain several lines of text, possibly including a date or a reference number.

Handwritten text in a cursive script, likely a historical document or manuscript. The text is written on aged, yellowed paper and is mostly illegible due to fading and the style of the handwriting. The script appears to be a form of early modern German or Dutch cursive. The text is arranged in approximately 20 lines, with some lines starting with a large initial letter. The overall appearance is that of an old, well-used document.

beraad fidei.

1. *omne bonum in seipsum est*
et in seipsum est malum.
in seipsum est malum.
omne malum in seipsum est
et in seipsum est bonum.
in seipsum est bonum.
 2. *omne malum in seipsum est*
et in seipsum est malum.
in seipsum est malum.
omne malum in seipsum est
et in seipsum est bonum.
in seipsum est bonum.
 3. *omne malum in seipsum est*
et in seipsum est malum.
in seipsum est malum.
omne malum in seipsum est
et in seipsum est bonum.
in seipsum est bonum.
 4. *omne malum in seipsum est*
et in seipsum est malum.
in seipsum est malum.
omne malum in seipsum est
et in seipsum est bonum.
in seipsum est bonum.
 5. *omne malum in seipsum est*
et in seipsum est malum.
in seipsum est malum.
omne malum in seipsum est
et in seipsum est bonum.
in seipsum est bonum.

omne bonum in seipsum est
 et in seipsum est malum.
 in seipsum est malum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est bonum.
 in seipsum est bonum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est malum.
 in seipsum est malum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est bonum.
 in seipsum est bonum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est malum.
 in seipsum est malum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est bonum.
 in seipsum est bonum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est malum.
 in seipsum est malum.
 omne malum in seipsum est
 et in seipsum est bonum.
 in seipsum est bonum.

omne bonum in seipsum est et in seipsum est malum